

بسم الله الرحمن الرحيم

در اندیشه ایران

که توانی رباب یاست و توست

دکتر جواد اطاعت

(دانشیار علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی)

سنگ

سرشناسه

اطاعت، جواد. —

عنوان و نام پدیدآور

در اندیشه ایران: گفتگوهایی در باب سیاست و توسعه / جواد اطاعت؛ ویراستار معصومه صادقی.

مشخصات نشر

تهران: نشر علم، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری

۲۶۴ ص.

شابک

۹۷۸-۹۶۴-۲۲۴-۸۰۸-۷

و فرمت فهرست نویسی

فیبا

زبان

گفتگوهایی در باب سیاست و توسعه.

موضوع

اطاعت، جواد. — مصاحبه ها

موضوع

اسلام و سیاست -- ایران Islam And Politics -- Iran

موضوع

معه شناسی سیاسی -- ایران Political Sociology -- Iran

موضوع

توسعه پایدار -- ایران Sustainable Development -- Iran

موضوع

اقتصاد -- ایران Economics -- Iran

رده بندی کنگره

۱۳۰ : ۵۸۰ الف/۲۲۳ BP

رده بندی دیویی

۱۷ : ۴۸۳۲

شماره کتابشناسی ملی

۴۸۸۹۳

دستخط

در اندیشه ایران

گفتگوهایی در باب سیاست و توسعه

دکتر جواد اطاعت

(دانشیار علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی)

چاپ اول: ۱۳۹۵

تیراژ: ۴۴۰ نسخه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: رامین

خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای ژاندارمری

بن بست گرانفر، پلاک ۴، تلفن ۶۶۴۱۲۳۵۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۲۲۴-۸۰۸-۷

فهرست

پیش‌گفتار..... ۷

بخش اول: اندیشه سیاسی و نظام حقوقی

- فصل اول: اسلام، مودانسی و حاکمیت ملت..... ۱۵
- فصل دوم: نظریات فقهی و نظام سیاسی در اسلام..... ۲۹
- فصل سوم: ساختارهای حقوقی، قانون اساسی و نظام انتخاباتی..... ۳۹

بخش دوم: فرهنگ و جامعه‌شناسی سیاسی

- فصل اول: فرهنگ سیاسی و روانشناسی اجتماعی..... ۶۵
- فصل دوم: ماهیت سیاسی دولت..... ۸۷
- فصل سوم: نهضت مشروطیت، برآمده از آموزه‌های اسلام شیعی یا مدرنیسم غربی؟..... ۹۷
- فصل چهارم: انقلاب اسلامی، نظریه‌ها و رویکردها..... ۱۰۹
- فصل پنجم: تحول در ساحت نظری و عملی کنشگران اصلاح طلب..... ۱۲۳
- فصل ششم: تحزب و توسعه سیاسی..... ۱۳۵
- فصل هفتم: رابطه دولت، جامعه مدنی و خشونت سیاسی در چارچوب نظریه سیستم‌ها..... ۱۵۱

بخش سوم: اقتصاد سیاسی و نظام بین‌الملل

فصل اول: دموکراسی و توسعه ۱۶۹

فصل دوم: تمرکززدایی و توسعه پایدار ۱۸۹

فصل سوم: سیاست خارجی و توسعه ۲۰۳

فصل چهارم: چکیده گفتگوها ۲۱۷

www.ketab.ir

پیشگفتار

علوم سیاسی همانند علوم طبیعی، علوم مهندسی و ریاضی از قانونمندی خاصی تبعیت می‌کند و صاحب‌نظران و متخصصان این رشته علمی تا حدودی قادر به درک روابط علت و معلولی و کشف پیچیدگی‌های آن می‌باشند؛ اما علوم سیاسی به‌حالی که متاع خاص عالمان علم سیاست باشد، متاع اداره‌کنندگان کشورها، نخبگان سیاسی و اجرایی که عموماً تخصصی در این حوزه‌ها ندارند هم می‌باشد؛ مفاهیم اینک به موازات توسعه دموکراسی به متاع عام ملت‌ها نیز تبدیل شده است. در نظم‌های مردم‌دار قانون‌گذاران و مقامات اجرایی مستقیم یا با واسطه از سوی مردم انتخاب می‌شوند و از آنجا که تصمیمات در عرصه سیاست و حکومت بر زندگی ملت تأثیرگذار است، مردمان نظارت بر عملکرد حاکمان را به مدد توسعه تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی می‌شوند و این موضوع باعث شده است افکار عمومی نیز در نظر نخبگان سیاسی و اجرایی موضوعیت پیدا کند. لذا این عوامل باعث می‌شود، سیاست از دیرینه متخصصان و صاحب‌نظران فراتر رفته و جنبه عمومی پیدا کند؛ این در حالی است که اگر سیاسی به دلایل ذیل بسیار پیچیده و دشوار است به‌گونه‌ای که حتی صاحب‌نظران و عالمان علم سیاست که اطلاعات لازم در اختیار دارند نیز قادر به درک همه این پیچیدگی‌ها نمی‌باشند.

۱- مرزهای دانش سیاسی در مقایسه با سایر علوم، بسیار گسترده است و پیوندی که با جامعه‌شناسی، اقتصاد، حقوق، روانشناسی، تاریخ، جغرافیا، فرهنگ، فلسفه و... برقرار می‌کند مولد رشته‌های ترکیبی و بین‌رشته‌ای جدیدی چون جامعه‌شناسی سیاسی، اقتصاد سیاسی، حقوق عمومی، روانشناسی سیاسی، تاریخ تحولات سیاسی، فرهنگ سیاسی، فلسفه سیاسی، جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک و... خواهد شد. این گستردگی به‌گونه‌ای است که عملاً امکان تسلط بر همه حوزه‌ها را غیرممکن می‌سازد.

۲- سیاست تنها یک رشته علمی محض نمی‌باشد؛ بلکه ترکیبی از علم، دانش، فن و هنر کشورداری هم هست. بر همین اساس چه بسا یک سیاست‌مدار با تجربه از عالمان علم سیاست در شرایط بحرانی بهتر بتواند تصمیماتی متناسب با شرایط اتخاذ نماید و از منافع و مصالح ملی حفاظت و حراست کند.

۳- در علم سیاست اگرچه باید از دستاوردهای علمی سایر ملل استفاده کرد و این علم محصول عقل و انباشت تجربه بشری است و به همین علت به تلازم انسان مسلمان هم می‌تواند از دانشی که محصول عقل انسان به ما هو انسان است استفاده کند و از طرفی انسان‌ها به نسبت شرایط تاریخی که با یکدیگر دارند مسائل آن‌ها نیز عموماً با یکدیگر شبیه بوده و تفاوت‌ها بسیار اندک است؛ اما در این علم همانند علوم طبیعی و ریاضی امکان استفاده مستقیم از تجارب بشری وجود ندارد. برای مثال ایرانیان می‌توانند از سواران سوار غربی و شرقی برای مداوای بیماران خود سود جویند و یا مهندسان خارجی را برای انجام پروژه‌های خود استخدام کنند؛ اما نمی‌توانند عالمان علم سیاست و یا سیاست‌مداران دیگر کشورهای را برای اداره امور کشور خزان به کار گیرند؛ چرا که در عرصه سیاست، ارزش‌ها، تاریخ، فرهنگ و نیز باید مد نظر قرار گیرد که شناخت آن برای یک غیرایرانی دشوار است.

۴- در تصمیمات سیاسی متغیرهای عدیده‌ای خالت دارند که شناخت و احصاء آن‌ها اگر غیرممکن نباشد، لاقلاً بسیار سخت می‌باشد.

۵- تبعات تصمیمات سیاسی نیز بسیار گسترده است و قابل مقایسه با تصمیمات پزشکان در مورد بیماران و یا مهندسان در مورد پروژه‌های مهندسی نیست. تصمیمات حاکم نابخردی چون «صدام حسین» نه تنها کشور عراق با آن همه منابع سرزمینی را به کشوری عقب‌مانده تبدیل کرده که همسایگانی چون ایران و کویت هم با تهاجم نظامی، دچار مشکلات عدیده می‌کند و بر عکس «ماهاتیر محمد»

ظرف کمتر از دو دهه ملّزی را به کشوری توسعه‌یافته و با ثبات مبدل می‌سازد.

۶- بازخورد تصمیمات سیاسی عموماً دیر هنگام است. اثرات مثبت یا منفی و یا نتایج تصمیمات سیاسی بعضاً در طولانی مدت خود را نمایان می‌کند.

۷- ضعف باور علمی سیاستمداران در حوزه سیاست و حکومت نیز از معضلاتی است که در کشورهای توسعه‌نیافته هزینه‌های زیادی را بر مت‌ها تحمیل کرده است که خسارت‌های آن بعضاً از جنگ‌های طولانی مدت هم بیشتر است. باور علمی نسبت به اداره کشور، مقوله‌ای فرهنگی است و آن را که بپذیریم هر پدیده‌ای علت و یا علت‌هایی دارد که از طریق آن‌ها، علمی می‌توانیم نسبت به شناخت آن‌ها نقل آییم. برای مثال کشور را باید بیاموزند که استفاده از داده‌های علمی در افزایش کمی و کیفی محصولات آن‌ها مؤثر است. بیماران نیز بپذیرند که درمان بیماری‌های آن‌ها با جرم به پزشکان متخصص امکان‌پذیرتر است. آنچه در خصوص باور علمی ر عرصه کشورداری، مدنظر است، مقوله علم نیست؛ بلکه مهم‌تر از آن حاکمیت نگرش علمی بر باورهای فرهنگی جامعه به منظور نگاهی عالمانه به اداره امور کشور است. در کشورهای توسعه‌یافته همان‌گونه که بین بیمارستان و دانشگاه‌های علوم پزشکی و بین صنعت و دانشکده‌های فنی و مهندسی، ارتباط تنگاتنگی وجود دارد، بین دانشکده‌های اقتصاد، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، روابط بین‌الملل و... با تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیرندگان، ارتباطی قانون‌گذار و اجرایی ارتباط وجود دارد. مقامات مسئول تصمیم‌ها را اتخاذ می‌کنند که در پژوهشکده‌های مربوطه مورد مطالعه و تحقیق قرار گرفته‌اند. به عبارتی اداره امور مبتنی بر داده‌های علمی و نه براساس برداشت‌های ذهنی و سلیقه‌ای است و تصمیمات سیاسی قبلاً در دانشکده‌های مربوطه ساخته می‌شوند. این در حالی است که در کشورهای توسعه‌نیافته و یا در حال توسعه تصمیمات اگر براساس منافع

شخصی، بلندی، گروهی و حب و بغض‌ها نباشد در خوشبینانه‌ترین حالت متأثر از سلیقه‌ها و برداشت‌های ذهنی است.

۸- در کنار موارد فوق، موضوعی که علم سیاست و دانش کشورداری را در تنگنا قرار می‌دهد، حساسیت، مخالفت و بعضاً مقابله حاکمان با تولید، نشر و آموزش دانش سیاست به معنای واقعی کلمه است. پزشکان، مهندسان و زیرمجموعه‌های این رشته‌های علمی بدون دغدغه، مطالعات علمی خود را به انجام می‌رسانند و داده‌های تحقیقاتی را منتشر می‌کنند. برای مثال یک زیست‌شناس، مطالعات خود را بر انواع گونه‌های گیاهی و جنوری متمرکز می‌کند و داده‌های علمی خود را از طریق مجلات علمی، کتاب، رسانه‌ها و مهم‌تر از آن آموزش به دانش‌آموزان به این دغدغه پیگیری می‌کند؛ اما یک عالم سیاسی نمی‌تواند همه بافت‌های علمی خود را حتی اگر برای جامعه و کشور بسیار مفید باشد، بسیار دگرگون قرار دهد و یا نسبت به آموزش آن اهتمام ورزد.

۹- علی‌رغم همه این مشکلات در حوزه مسائل سیاسی متأسفانه غیرمتخصصین ادعای بیشتری از متخصصان در این امور دارند.

۱۰- به دلیل حساسیت‌هایی که احزاب قدرت در مورد موضوعات سیاسی دارند، عالمان سیاسی نیز از ورود به بسیاری از مباحث کاربردی و مورد نیاز کشور خودداری می‌کنند.

مجموعه این عوامل باعث شده است که علم سیاست در کشور ایران مثل ایران از تأثیرگذاری چندانی برخوردار نباشد. این در حالی است که مدرسه علوم سیاسی بعد از دارالفنون قدیمی‌ترین مرکز آموزش عالی در ایران بوده است، حال سوالی که مطرح می‌شود این است که در چنین شرایطی برای اینکه در عرصه سرنوشت و اتخاذ تصمیمات در حوزه عمومی دانش‌آموخته‌گان مربوطه تأثیرگذار باشند و باور علمی صاحب‌منصبان به اداره کشور و جامعه تقویت شود و مهم‌تر از آن آگاهی عمومی برای انتخاب بهترین‌ها افزایش یابد، چه کار باید کرد؟

واکاوای این موضوع بیانگر ضعف فرهنگ عمومی به‌ویژه فرهنگ نخبگان سیاسی و اجرایی است که اتفاقاً از مهم‌ترین دلایل توسعه نیافتگی کشور نیز می‌باشد. کم‌اینکه چون در جستجوی دلیل مانی و پایداری بنای بلند و مستحکم توسعه‌نیافتگی ایران بر می‌آییم، خست‌هایی چون ضعف تفکر عقلانی و رواج اخباری‌گری، عدم تحول ساختاری نظام آموزشی، عدم باور علمی در عرصه سیاست و حکومت، چگونگی تعامل با نظام بین‌الملل، ساختار متمرکز و ناکارآمد نظام اداری، عدم نهادمندی احزاب و تشکل‌های سیاسی، فقدان استراتژی مناسب اقتصادی، حاکمیت رویه‌های اقتدارگرایانه و استبداد سیاسی، فساد مالی، اداری و غیره را می‌بینیم که این بنا را برافراشته‌اند؛ اما باور کنید سیمانی که بنیان و خست‌های ساختمان توسعه بیانگر را بر هم مستحکم نموده است، همانا فرهنگ سیاسی جامعه ایرانی به‌ویژه فرهنگ نخبگان حاکم آن در طول تاریخ بوده است. کم‌اینکه در ایران سیاست و حکومت بر فراز منازعه، تفرقه و اختلاف بنا شده است و نه بر اساس همکاری، تفاهم و خلاف.

زیربنای هر توسعه، به فرهنگ و توسعه فرهنگی هر جامعه، به‌ویژه فرهنگ نخبگان سیاسی و اجرایی آن باز می‌گردد. بنابراین، چاره‌ای جز آگاهی بخشی و ارتقاء فرهنگ مردم و مسئولان کشورها وجود ندارد. این در حالی است که چون تولیدات علمی کمتر مورد توجه سیاستمداران واقع می‌شود، عالمان علم سیاست، بعضاً سرخورده و ناامید از ابداع و خلاقیت‌ها راه اخباری‌گری پیش می‌گیرند. پژوهش‌های این حوزه اگر مجال انتشار بیابد در مجلات علمی-پژوهشی با نسخ بسیار محدود تنها زینت بخش کتابخانه‌ها می‌گردد. مجلات علمی، پژوهشی است در چنین شرایطی علم سیاست که متعلق به خاستگاه علمی است، باید به عرصه عمومی بازگردد. پژوهش‌ها از حوزه نظری صرف به عرصه‌های میدانی و کاربردی نقل مکان کنند و با بیانی ساده با استفاده از رسانه‌های جمعی به سمع و نظر عموم رسانده شود.

با این رویکرد و به منظور انجام وظیفه در دو دهه اخیر سعی بر این بوده است که تولیدات خویش را علاوه بر انتشار به زبان علمی در مجلات معتبر پژوهشی و

شیوه‌های معمول و مرسوم، این مطالب در قالب گفتگوهای رسانه‌ای هم در اختیار مخاطبان قرار گیرد. خوشبختانه در سال‌های اخیر اشتیاق بهتری از سوی احزاب، رسانه‌ها و بعضاً دانشجویان غیر مرتبط در خصوص مسائل سیاسی مشاهده می‌شود که در حد توان و بضاعت علمی برای آموزش این عزیزان استقبال کرده‌ام و در همین راستا سیزده گفتگو در قالب سه بخش، "اندیشه سیاسی و نظام حقوقی"، "تاریخ و جامعه‌شناسی سیاسی" و "اقتصاد سیاسی و نظام بین‌الملل" انجام شده است که تقدیم علاقه‌مندان به مسائل سیاسی می‌شود امید آنکه این مطالب بتواند برخی از پرسش‌های مطرح جامعه امروز ایران را پاسخگو باشد. در پایان بر خود فرض می‌کنم از دوستان روزنامه‌نگار، دکتر فیاض زاهد، حامد طبیبی، جواد روح، رضا رئیس، پاک هندی‌زاده، سعید سیف، سعید قلیچی، حسین سعیدی، محسن عسکری، رجا برحیدی، زهرا رضایی، معصومه ستوده، ویدا ربانی و دانشجویانی که با پرسش‌ها، خرد زمینه انجام این گفتگوها را فراهم آورده‌اند سپاسگزاری نمایم.

جواد اطاعت

دانشیار علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی